

Maria Andrén
21-02-23
maria.andren.gavle@gmail.com

Normativ förskjutning

Jag har på senaste tiden allt oftare kommit att fundera över något som jag, i brist på bättre, tills vidare kallat "normativ förskjutning". Med detta uttryck menar jag inte "förskjutning av värderingar", utan en förskjutning av innebörd från neutral beskrivning till värdering. Alltså att ett begrepp, eller helt resonemang, som från början avsåg att neutralt beskriva eller analysera något, kommit att användas med innebörden "uppfattning om hur man bör göra", eller "åsikt om vad som är bra eller dåligt, gott eller ont, fult eller vackert". Om någon påpekar att ett uttalande om ett visst sakförhållande inte stämmer med hur det faktiskt är, eller var, blir det då möjligt att säga "vi tycker olika", eller "var och en har väl rätt till sin åsikt".

"Sam-orden"

De begrepp som börjar med "sam-" verkar särskilt ofta tolkas och användas med normativ innebörd. Ett exempel är namnet på företaget Samarbetsdynamik. Att detta företag döptes till "Samarbetsdynamik" var för att beskriva vilken sorts fenomen de var inriktade på att utforska. Utgångspunkten är att "samarbetsdynamik" som fenomen, är något annat än mekaniska skeenden, eller biologiska processer. Beteckningen avser alltså inte ett önskvärt tillstånd, eller ett visst (också önskvärt) sätt att interagera, utan helt enkelt en beskrivning av något som i grunden är något särskilt.

Det tog många år innan jag förstod att benämningen inte var normativ, utan beskrivande. Att jag hade svårt att förstå detta var jag troligen inte ensam om. I flera av de möten som Samarbetsdynamik anordnade förekom att andra medverkande blev arga för att dessa inte handlade om att tillämpa samarbetsövningar av olika slag.

Vart är vi på väg?

På senare år har Monica Hane och Bengt-Åke Wennberg pekat på det fenomen de valde att kalla "samhandling". Det de vill uppmärksamma med detta begrepp är "system-effekten" av mänskligt interaktiva handlingar. Så som var och en av oss gör i ett visst sammanhang, bidrar till ett sammanlagt skeende, som får sin egen riktning, oavsett vad var och en av oss själva avser med det vi gör. Den riktning som utvecklas kan vara önskvärd eller inte, men en viss riktning uppstår alltid. Den riktningen påverkar i sin tur både vad som blir möjligt för var och en av oss att göra, och det sammanlagda utfallet av verksamheten (eller samhällsutvecklingen). Fenomenet kan också kallas "diskurs", men eftersom det inte bara rör sig om språkliga handlingar, kan "samhandling" vara en bättre beteckning.

Behovet att uppmärksamma denna systemeffekt menar de (och även jag själv) är uppenbart. Vi tar i allmänhet inte hänsyn till den, utan utgår från att allt kan planeras "uppifrån" (eller "underifrån", vilket i princip innebär samma hierarkiska tankemodell, fast omvänd). Men begreppet uppfattas i allmänhet som normativt. "Samhandling" tolkas som ett önskvärt tillstånd, och något som någon ska ordna för, och att tanken är att människor måste "lära sig att samhandla". Därför blir det omöjligt att samtala om själva systemeffekten och dess konsekvenser. Det går inte att tala om "vart vi är på väg".

”Normativ” som ”tycka fel”

Begreppet ”normativ” verkar i sig självt vara utsatt för en ”normativ förskjutning”. I stället för att avse en neutral beskrivning av en viss typ av resonemang, eller ”kognitiv aktivitet”, har begreppet allt oftare kommit att betyda ”har medelvärdes-värderingar”. Inom högskolan verkar den förskjutningen vara särskilt påtaglig. Det vetenskapliga förhållningssättet innebär att man inte bör ”predika”, eller på annat sätt tala om vad man själv ”tycker”. Inte ens i den avslutande diskussionsdelen ska studenten uttrycka åsikter om hur något borde göras, utan att i så fall problematisera sina egna värderingar¹. Begreppet ”normativ” används då för att påtala detta oreflekterade tyckande, oavsett vilka värderingar som uttrycks. På senare år har jag upptäckt att uttrycket snarare verkar avse ”uttrycker ’normala’ värderingar”. Man får alltså gärna skriva ”tyckande”, så länge man tycker ”rätt”.

Troligen hör denna förskjutning ihop med den ökade användningen av begrepp som ”hetero-normativitet”. Detta uttryck har fått stort genomslag även utanför akademien. Uttrycket pekar på *innehållet* i värderingen, alltså att det är en *specifik* norm som uttrycks i det normativa resonemanget. Egentligen borde nog uttrycket lyda ”hetero-norm-normativ”, för att minska risken att ”normativ” uppfattas som liktydigt med en viss norm.

En viktig målsättning i högskoleutbildning är det kritiska och självständiga tänkandet. Jag kan tänka mig att innebördsförskjutningen från en beskrivning av ett visst sätt att resonera, till *vilka* värderingar som uttrycks, kan ha att göra med denna ambition. Man tar för givet att den som tänker kritiskt och självständigt, inte kommer att hävda ”normala” värderingar (till exempel heterosexualitet som norm)². Men genom denna förskjutning kan helt absurda och meningslösa resonemang uppstå. En kollega får kritik för att i sin text vara ”normativ”, i betydelsen ”skriver tyckande”, oavsett vilka värderingar som uttrycks, inte att kollegan har ”fel värderingar”, men försvarar sig med att det är den inte alls, för den har inte hetero-normen, etnocentriciteten eller patriarkatet, som utgångspunkt. Försvaret handlar då om att kollegan menar sig ha ”onormala” värderingar, inte att den inte resonerar på ett oreflekterat tyckande sätt.

”Definition” som ”vilket värde har detta för dig”

En liknande förskjutning är betydelseglidningen i begreppet ”definition”. Att definiera något är en neutral handling där innebörden av något förklaras. Kanske med en synonym, eller med ett förklarande resonemang. Allt oftare har jag noterat att begreppet kommit att betyda ”vilket värde har detta i ditt eget liv?”. I en radiointervju kan intervjupersonen få frågan ”hur definierar du frihet”? Personen förväntas då inte förklara begreppet, så som denne själv uppfattar det, utan ska berätta om vad som är ”frihet” i den personens eget liv, och vilket värde friheten har för denne.

¹ En annan iakttagelse, under min tid som lärare, var att studenter ofta skrev att de ”anser” det ena eller andra. När detta påpekades svarade de vanligen att de blivit tillsagda att inte ”tycka”. De tolkade således instruktionen som en fråga om ordval. Uppenbarligen är det svårt att göra innebörden av begreppet ”normativ” begriplig och meningsfull, vilket i sin tur kan bidra till betydelseförskjutningen.

² ”Normkritik” är också numera nästan ett eget ämne i samhällsvetenskap. Innebörden av ämnet är inte att kritisera förekomsten av ”normer” i allmänhet, utan att uppmärksamma vissa specifika normer.

Problemen med den normativa förskjutningen

Tre exempel – det får räcka. Men jag har alltså iakttagit fenomenet vid så många tillfällen de senaste åren, att jag kommit att fundera över hur det kan komma sig att ”deskriptiv analys” (oavsett om den kallas så eller inte) verkar vara en alltmer okänd företeelse.

Vad är problemen med en sådan förskjutning, om den nu existerar? Dels handlar det om de meningslösa goddag-yxskaff-samtal som uppstår när den ene vill peka på, och beskriva ett visst fenomen, och den andre uppfattar utsagan som en anvisning eller en kritik. Dels handlar det om att det blir väldigt svårt att rikta uppmärksamheten mot delvis okända fenomen. Det går inte att ha några vettiga åsikter om något, innan man är överens om beskrivningen av fenomenet. Om begreppet ”definition” tillåts användas med innebörden ”hur tycker du att det borde vara?”, eller ”vilket värde har detta för dig i ditt eget liv?”, blir det så småningom omöjligt att precisera innebörden av de olika begrepp vi använder för att komma överens med varandra om viktiga frågor. Att kunna skilja mellan deskriptiva och normativa resonemang är, som jag ser det, en förutsättning för en fungerande demokrati.

Möjliga förklaringar

Kanske är det så att beskrivningar av något förutsätter att skillnaden mellan det som beskrivningen är avsedd att uppmärksamma, och det ”andra”, görs tydlig? För att innebörden av begreppet ”normativ” som beteckning på ett visst sätt att resonera, inte på ”normala normer”, ska kunna uppmärksammas, måste det kanske ställas mot andra sätt resonera? ”Sam”-orden som analytiska begrepp, i stället för beteckningar på önskvärd verksamhet, måste kanske ställas mot den sortens fenomen som de inte pekar på? I detta fall till exempel mekaniska skeenden eller biologiska processer.

En annan möjlig förklaring till betydelseglidning av detta slag skulle kunna vara att just när det gäller samverkansfenomen har vi svårt att se någon annan vits med resonemanget än det normativa. Att beskriva vad det ”är”, verkar kanske meningslöst?

Kanske handlar förskjutningen om den växande insikten att det inte går att vara helt ”objektiv” och att våra värderingar alltid påverkar vad vi lägger märke till, och därmed hur vi i slutändan beskriver något. I så fall borde man uppmärksamma att den som beskriver något, oavsett om själva beskrivningen är påverkad av de egna värderingarna eller inte, *gör* något annat än att tala om hur det borde vara.

Vad beskrivningar respektive åsikter kan användas till

Man förhåller sig till beskrivningar på ett annat sätt än till utsagor om vad som är bra eller dåligt. En beskrivning av något kan vara sann eller falsk, eller i vilket fall tillräcklig eller otillräcklig. Det går till exempel att ifrågasätta beskrivningen av mänskliga samspel som något särskilt, liksom tanken att det då uppstår en viss typ av ”systemeffekt” som skiljer sig från andra interaktiva skeenden (till exempel biologiska processer). Det går att säga ”det är fel, det är inget särskilt med sådana system”, genom att ge argument baserade på observationer av olika slag av hur det ”är”.

Slutsatsen att mänskliga, interaktiva system, behöver andra typer av resonemang eller kunskapsunderlag än de som används inom naturvetenskap, kan bara ifrågasättas genom att problematisera själva beskrivningen av det sakförhållande som bedömningen bygger på³. Tyckande som sådant kan aldrig diskuteras, bara motiveras med hänvisning till en analys av hur det är, och argument för vad ett visst sätt att agera då skulle kunna medföra. Att kritisera själva åsikten, snarare än den beskrivande analys som värderingen bygger på, kommer inte att medföra att personen ändrar sina värderingar. Att bli underkänd i en kurs för att man uttryckt "fel" värderingar leder bara till elände. Antingen rena aggressioner och cementering i den världsbild som inte kan accepteras, eller stor osäkerhet ochoreflekterad anpassning och lydnad "på ytan".

Vad jag behöver utforska med andra

Min undran, och det jag själv känner ett behov av att utforska, gäller dels om jag har rätt i att en förskjutning av detta slag verkar ha accelererat, dels om den i så fall överhuvudtaget är viktig att uppmärksamma. Och, om den finns och är viktig, vad vi i så fall kan göra åt problemet.

Gävle

Maria Andrén 21-02-08

maria.andren.gavle@gmail.com

³ Skillnader mellan olika typer av värderande resonemang är naturligtvis också viktiga att uppmärksamma. Det är till exempel skillnad mellan bedömningar som har karaktären "så här borde man göra för att få det resultat man önskar" och etiska eller sociala värderingar.